

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

2012

Michaela Horynová

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Pojetí člověka v díle Ericha Fromma

Michaela Horynová

Plzeň 2012

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Humanistika

Bakalářská práce

Pojetí člověka v díle Ericha Fromma

Michaela Horynová

Vedoucí práce:

PhDr. Martin Profant Ph.D.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2012

Poděkování

Velice ráda bych poděkovala vedoucímu mé bakalářské práce panu PhDr. Martinu Profantovi Ph.D. za vstřícnost, cenné rady a odborné vedení práce.

OBSAH

1 ÚVOD.....	1
2 ČLOVĚK ERICH FROMM.....	3
3 PŘIROZENOST ČLOVĚKA	7
4 CHARAKTER ČLOVĚKA.....	10
4.1 TYPY CHARAKTERU	11
4.1.1 NEPRODUKTIVNÍ ORIENTACE	11
4.1.1.1 Receptivní orientace	11
4.1.1.2 Vykořisťovatelská orientace	11
4.1.1.3 Křečkovská orientace.....	12
4.1.1.4 Tržní orientace	12
4.1.2 PRODUKTIVNÍ ORIENTACE.....	13
5 LÁSKA.....	15
5.1 TEORIE LÁSKY.....	16
5.2 LÁSKA KE SMRTI A LÁSKA K ŽIVOTU	19
5.3 ROZKLAD LÁSKY VE SPOLEČNOSTI.....	20
5.4 PRAXE LÁSKY	21
6 DVA MODY LIDSKÉ EXISTENCE.....	23
6.1 MODUS MÍT	24
6.2 MODUS BÝT	25
7 DESTRUKTIVITA ČLOVĚKA	27

7.1	BENIGNÍ AGRESE.....	28
7.2	MALIGNÍ AGRESE.....	30
7.3	DALŠÍ ZHOUBNÉ AGRESE A JEJICH FORMY.....	32
8	SVOBODA.....	34
8.1	AUTORITÁŘSTVÍ	35
8.2	DESTRUKTIVITA.....	35
8.3	KONFORMITA	36
9	IDEÁL NOVÉHO ČLOVĚKA A SPOLEČNOSTI	37
9.1	NOVÝ ČLOVĚK.....	37
9.2	NOVÁ SPOLEČNOST.....	38
10	ZÁVĚR.....	41
11	POUŽITÁ LITERATURA	43
12	SUMMARY	45
13	PŘÍLOHY	46

1 ÚVOD

V bakalářské práci, kterou předkládám, se budu zabývat myšlenkami a teoriemi Ericha Fromma. Jak již z názvu vyplývá, pozornost bude věnována Frommova pohledu na člověka a jeho život. Za cíl mé práce považuji interpretaci Frommových myšlenek reflektujících člověka z hlediska filozofického, psychologického a sociologického.

Svou práci započnu životopisem Ericha Fromma zmiňujícím především jeho hlavní inspirační zdroje, které daly vzniknout zázemí pro utváření jeho myšlenek a následně i jeho dílům. Popíši vývoj Frommova myšlení a jeho hlavní zájmové oblasti. Největší pozornost věnuji samotnému pojetí člověka, což se nepochybně promítne do věcné stránky jednotlivých kapitol.

Začátek práce bude náležet pojmu přirozenosti člověka. Zmíním jeho typické rysy a představím člověka jako bytost, která je nadána rozumem a charakterizována jejím postavením v přírodě. Charakter člověka, jako jednu ze dvou složek osobnosti, který je z veliké části ovlivňován především společnostmi, ve které žije, podrobně představím v následující kapitole.

Přiblížím také pohled Ericha Fromma na lásku, která má několik podob. Podle něj je láska uměním, které je pro mnoho lidí složité, ale zároveň je nutné si ho osvojit. Považuji za důležité objasnit rozdělení lásky k životu a ke smrti.

Stěžejní teorií jsou dva způsoby lidské existence – modus vlastnění a bytí. Jsou nejzákladnější teorií Frommova učení a ovlivňují především pohled člověka na život a jeho samotnou existenci.

V další kapitole se zaměřím na lidskou destruktivitu, jež postupně ovládá celý svět. Podrobně vysvětlím typy agrese (benigní a maligní) a přiblížím několik forem agrese zhoubné, především sadismus.

Kapitola o svobodě člověka je také neopomenutelnou součástí této bakalářské práce. Problém svobody je pro Fromma klíčový. Ačkoli se svoboda jeví jako podstatný znak lidské povahy, někteří lidé nejsou schopni ji užívat, což vede k nástupu mnoha diktátorských systémů. Svoboda je pro jedince stav, ze kterého se snaží neustále prchat a je pro něj snazší žít v nesvobodě, čímž si zajistí určitý řád, smysl a směr svého života. V dané kapitole rovněž zmíním tzv. mechanismy úniku před svobodou.

V poslední kapitole přiblížím pohled Ericha Fromma na společnost a pokusím se vysvětlit jeho vize nové společnosti a vize nového člověka. Zmíněnou teorii Fromm považoval za důležitou, ovšem byl si vědom faktu, že tím nepřináší návody, jak se stát novým člověkem či jak vytvořit novou společnost.

V závěru budu věnovat pozornost aktuálnosti a neaktuálnosti Frommových teorií prostřednictvím mého osobního názoru. Taktéž se ztotožním s některými z jeho úvah.

2 ČLOVĚK ERICH FROMM

Erich Pinchas Fromm, významný německý a americký psycholog, sociolog, filozof a etik, se narodil 23. března 1900 ve Frankfurtu nad Mohanem. Jeho rodiči byli Naphtali Fromm a Rosa Frommová. Oba pocházeli ze židovských rodin, což mělo na Ericha Fromma samozřejmě značný vliv.¹ Také se Fromm zabýval texty Starého zákona.

Mezi největší osobnosti, jimiž byl Fromm ovlivněn, patří dr. Nehemia Anton Nobel. „*Erich Fromm se o vlivu, který na něj Nobel působil, písemně nevyjádřil, ačkoliv o něm, o jeho nadání jako kazateli a mystikovi, ještě ve stáří mluvil s nadšením jako o nikom jiném.*“²

V době svého dospívání si však Fromm začal uvědomovat, že ho zajímá mimo jiné také psychologie, k čemuž přispěly dvě události, popisované v knize *Beyond the Chains of Illusion*. První událostí, jež Fromma přivedla k psychologickému nazírání na svět, byla sebevražda mladé, krásné dívky, která tak učinila po smrti svého otce a chtěla být pohřbena společně s ním. Druhou, mnohem silnější událostí se pro něj bezpochyby stala první světová válka. Sám sebe se ptal, jak je vůbec možné, že může v člověku vzkvést tolik nenávisti a národního sebezbožňování.³

Počínaje rokem 1919 studoval Fromm v Heidelbergu současně psychologii, sociologii a filozofii a rovněž se u dr. Salmana Barucha Rabinkowa učil talmudu.⁴ Rabinkowův výklad židovství byl humanistické povahy, což mělo vliv na to, že Fromm viděl člověka jako způsobilého pochopit určité původní a tvůrčí schopnosti, mezi které patří láska, autonomie, produktivní orientace či dobro.⁵ Podmíněnost existence uvedených schopností dle Fromma spočívá v humanisticky orientované

¹ FUNK, R. *Erich Fromm*. Praha : NLN, 1994, s. 13.

² Tamtéž, s. 24.

³ Tamtéž, s. 19-20.

⁴ Tamtéž, s. 123.

⁵ Tamtéž, s. 30-31.

životní praxi. Garance takovéto praxe tkví dle něj „v tvořivém, život milujícím, na Bytí orientovaném charakteru člověka,...“⁶ Rušivým elementem rozvoje schopností člověka vidí Fromm naopak v charakteru který se orientuje na Mít. Roku 1926 se přiklonil k humanistickému ateismu, spíše než k ortodoxnímu židovství. Tomu přispěl Rabinkowův poněkud odlišný výklad židovství.⁷

Vždy ho zajímaly ty filosofické otázky, které se týkaly člověka jako společenské bytosti a jeho jednání. Zdůrazňoval inspiraci, kterou mu poskytli Aristoteles a Spinoza, v obou případech se jednalo o jejich etické myšlení. A ovšem ho zajímala i filosofie Karla Marxe.⁸

Jeho život po setkání s psychoanalýzou⁹ nabral nový směr. Nejenže ho psychoanalýza ovlivnila v jeho pozdějším myšlení a pomohla mu zcela se odklonit od praxe ortodoxního židovství, ale také díky ní poznal Friedu Reichmannovou, která se roku 1926 stala jeho ženou. Jejich manželství ovšem trvalo jen necelých pět let. Frieda psychoanalýzu provozovala ve vlastním sanatoriu v Heidelbergu a byla první, kdo Ericha Fromma analyzoval.¹⁰

V letech 1929-1930 dokončil Fromm své psychoanalytické vzdělání v Berlíně, si otevřel také svou praxi, ve které pokračoval až do roku 1934 jako ortodoxní freudovec.¹¹ Avšak poté, co se seznámil s Harrym Stackem Sullivanem, „převzal Sullivanovu ‚teorii mezilidských vztahů‘ jako alternativu k Freudově metapsychologii orientované na teorii pudů.“¹²

⁶ FUNK, R. *Erich Fromm*. Praha : NLN, 1994, s. 31.

⁷ Tamtéž, s. 33.

⁸ Tamtéž, s. 36-37.

⁹ Obecná teorie a metoda léčení nervových a psychických onemocnění navržená S. Freudem; též jeden z teoretických základů *freudismu*. (Filozofický slovník. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1976. s. 389.)

¹⁰ FUNK, R. *Erich Fromm*. Praha : NLN, 1994, s. 40.

¹¹ Tamtéž, s. 50.

¹² Tamtéž, s. 50-51.

Tím se Frommovi podařilo vystihnout své vlastní stanovisko vůči Freudovi. Protože nebyl pouze psychoanalytikem, nýbrž vystudovaným sociologem, rozhodl se psychologii a sociologii spojit a tím dal vznik své nové samostatné sociální psychologii.¹³ V roce 1929 se stal členem Institutu pro sociální výzkum ve Frankfurtu nad Mohanem, kde se seznámil s Marxovým učením.

V důsledku pronásledování Židů, jež se naplno rozhořelo s nástupem Hitlera k moci, emigroval roku 1933 do USA, kde začal vyučovat na univerzitách v Chicagu a v New Yorku. Jeho spolupráce s exilovou frankfurtskou školou pokračovala však jen do roku 1938, kdy se s institutem rozešel. O dva roky později již získal americké státní občanství a roku 1944 uzavřel sňatek se svou druhou ženou, emigrantkou Henny Gurlandovou.¹⁴

Roku 1949 započal svou téměř čtvrtstoletí trvající životní etapu odehrávající se v Mexiku, kde našel společně se svou manželkou nový domov a zdroj jeho inspirace. Zároveň však nikdy nadobro neopustil prostředí USA, jelikož zde nadále působil v roli přednášejícího a rovněž se pasoval do role kritika tamější společnosti. V roce 1951 získal místo mimořádného profesora na lékařské fakultě Národní nezávislé univerzity v Mexiku, kde se o něj očekávala pozice jak učitele, vedoucího teoretických i klinických seminářů, tak i kontrolního analytika zároveň. Toto mimořádné pracovní vytížení ovšem vyžadovalo Frommovu plnou odevzdanost své práci, proto si občas z New Yorku přiváděl výpomoc.¹⁵

Za krátký čas jeho rodinný život však zasáhlo neštěstí v podobě smrti jeho druhé manželky. Nicméně Frommovo vdovectví nemělo dlouhého trvání, neboť již po necelém roce pojal za manželku Annis Freemanovou.

¹³ FUNK, R. *Erich Fromm*. Praha : NLN, 1994, s. 52.

¹⁴ Tamtéž, s. 123-124.

¹⁵ Tamtéž, s. 98-99.

Jeho pobyt v Mexiku způsobil, že se Fromm zabýval také společenskými a politickými otázkami. „Z Mexika mohl přesněji nahlédnout souvislosti mezi kapitalistickým hospodářstvím a společenským řádem a ‚american way of life‘. V prvních letech svého pobytu v Mexiku se proto velice intenzivně věnoval zkoumání kapitalismu nové doby a přítomnosti a dějinám socialistických konceptů společnosti.“¹⁶ V důsledku kritiky kapitalistické společnosti přišel s návrhy na nové společenské uspořádání publikované v knize *Zdravá společnost*.

V počínajících 70. letech ukončil své dlouholeté působení v Mexiku a odstěhoval se do Švýcarska, kde nadále psal a publikoval svá další díla. Takto činný byl až do konce svého života. Skonal 18. března 1980.

Ve svých teoriích považoval Erich Fromm za důležité, aby si člověk uvědomoval sebe sama a také svoji vnitřní hodnotu. Tento postoj zastával především vůči moderní společnosti, která měla tendenci negativně ovlivňovat člověka.¹⁷

Mezi jeho nejvýznamnější díla můžeme zařadit: *Strach ze svobody* (1941, *Escape from Freedom*); *Člověk a psychoanalýza* (1947, *Man for Himself*); *Umění milovat* (1956, *The Art of Loving*); *Lidské srdce* (1964, *The Heart of Man*); *Mít nebo Být* (1976, *To Have or to Be*); aj.

¹⁶ FUNK, R. *Erich Fromm*. Praha : NLN, 1994, s. 104-105.

¹⁷ DRAPELA, V.J. *Přehled teorií osobnosti*. Praha : Portál, 1998, s. 64.

3 PŘIROZENOST ČLOVĚKA

Člověk, představitel lidstva, jedinec lidského druhu, je svými individualitami jedinečný a je určován zvláštnostmi lidské existence, které jsou vlastní každému lidskému jedinci.¹⁸

Člověk v pravém slova smyslu se v přírodě vyskytl v okamžiku, kdy jeho pudová vybavenost dosáhla toho nejnižšího stupně. Svým tělesným postojem se osamostatnil od přírody a zároveň se jeho mozek dostal do úrovně maximálního uvědomění. Každý se tak přirozeně odlišujeme od představitelů živočišné říše především tím, že dokážeme vnímat svoji osobu a čas, jsme obdarováni rozumem, kterým svět chápeme. Naopak v oblasti instinktivního chování jsme oproti živočichům na nízké úrovni. Zvíře se na rozdíl od člověka přírodě podmiňuje, nedokáže ji regulovat tak jako člověk, buď se jí přizpůsobí, nebo vyhyne. *„Člověk je nejbezmocnější ze všech zvířat, avšak tato biologická slabost je současně základnou jeho síly, protože je primární příčinou rozvoje všech specificky lidských vlastností.“*¹⁹

To, že si člověk svou existenci uvědomuje, poznává svou nemohoucnost a současně mantinely ohraničující jeho bytí, je podmíněno skutečností, že je bytostí rozumovou, jež neustále přemýšlí o svém životě a považuje za nutnost ho řešit. Jeho zrození je negativní událostí, která je doprovázena tím, že člověk jakožto bezmocné stvoření postrádá jakékoli fyzické síly a vyžaduje neustálou ochranu. Samotný by v přírodě jen stěží přežil. To dokazuje fakt, že jeho rozum je v tu chvíli naprosto elementární.²⁰

Rozum představuje pro člověka mimo jiné zátěž, která spočívá v tom, že se v něm probouzí jisté rozpory. Jedná se především o rozpory existenciální a historické. Existenciálním rozporem můžeme bezpochyby

¹⁸ FROMM, E. *Člověk a psychoanalýza*. Praha : Aurora, 1997, s. 35.

¹⁹ Tamtéž, s. 36.

²⁰ FROMM, E. *Cesty z nemocné společnosti*. Praha : Earth Save, 2009, s. 25-26.

chápat rozpor mezi životem a smrtí. Člověk je sužován smrtí po celý svůj život, protože ví, že je pro něj nevyhnutelná. Historické rozpory naopak nejsou bytostnou součástí lidské existence, neboť byly člověkem stvořené a člověk je schopen je řešit jakmile nastanou, eventuálně ve vzdálené budoucnosti. Pro každého člověka je velice důležité spokojit se s faktem, že musí vlastní život uchopit do svých rukou, být zodpovědný pouze sám za sebe. Tím dosáhne toho, že jeho život nabere ten správný směr a smysl.²¹

„Jen tehdy, když si uvědomí postavení člověka, rozpory vlastní jeho existenci a svoji schopnost rozvinout své síly, může vyřešit svůj úkol: být sám sebou a kvůli sobě dosáhnout štěstí plným uskutečněním těch vlastností, které jsou mu vlastní – rozumu, lásky a produktivní práce.“²²

Dle Fromma v sobě člověk uchovává určité psychické potřeby, nazývané *existenciální potřeby*. Charakterizují člověka, jsou vlastní všem lidem, pocházejí z podmínek lidské existence a jejich uspokojování je obzvlášť důležité pro jeho duševní zdraví, stejně jako je uspokojování fyziologických potřeb důležité pro zachování života.²³

Mezi existenciální potřeby autor zařazuje potřebu *orientačního rámce a oddanosti*. Člověk se potřebuje orientovat v přírodním a společenském životě a zároveň vyžaduje cíl, který by měl následovat. Důležité je pro něj také vlastnit nějaký předmět, který by mohl uctívat. Další potřebou Fromm míní potřebu někam náležet, *zakořenit*, být nedílnou součástí světa. Za důležitou považuje také potřebu *identity*, díky níž si člověk sám uvědomuje, kým je. Následující potřeba *výkonnosti* (neboli *vynikání*) spočívá v tom, že člověk aktivně jedná, je výkonný, tudíž

²¹ FROMM, E. *Člověk a psychoanalýza*. Praha : Aurora, 1997, s. 38-40.

²² Tamtéž, s. 40-41.

²³ FROMM, E. *Anatomie lidské destruktivity*. Praha : NLN, 1997, s. 228

existuje a je tvůrcem svého života.²⁴ Jako poslední Fromm definuje potřebu *vztaženosti*, kdy člověk pociťuje nutkání o někoho pečovat.

Uspokojení svých potřeb člověk dosáhne především prostřednictvím vášní, které se zakládají na podmínkách dané společnosti. Danými vášněmi se rozumí láska, něžnost, nezávislost, potřeba pravdy či destruktivita aj.²⁵ Fromm je nazývá vášněmi lidskými, jelikož jsou ukotvené v charakteru člověka.

Erich Fromm definuje také pojem *osobnosti*, jakožto celek „*zděděných a získaných psychických vlastností, které charakterizují jedince a vytvářejí jedinečnost tohoto jedince.*“²⁶ Rozdíl mezi vlastnostmi je úměrný rozdílu mezi temperamentem a charakterem, které jsou hlavními složkami osobnosti.

Temperament lze charakterizovat jako hlavní nástroj osobnosti. Je vrozený a v člověku působí trvale. Pro charakter je naopak typické, že není vrozený a utváří se hodnotovými volbami člověka podle prostředí, ve kterém žije.²⁷

²⁴ FROMM, E. *Anatomie lidské destruktivity*. Praha : NLN, 1997, s. 232-237.

²⁵ Tamtéž, s. 228.

²⁶ FROMM, E. *Člověk a psychoanalýza*. Praha : Aurora, 1997, s. 44.

²⁷ DRAPELA, V.J. *Přehled teorií osobnosti*. Praha : Portál, 1998, s. 65.

4 CHARAKTER ČLOVĚKA

Charakter člověka je možné definovat jako „*(relativně permanentní) forma, do níž je sváděna energie člověka v procesu asimilace a zespolečenštění.*“²⁸

Pojem charakter je jak Freudem, tak Frommem, chápán dynamicky. Freud však vysvětluje charakter tak, že v každém chování existují tzv. rysy charakteru, které z chování jedince vycházejí, a o kterých nemá člověk ani ponětí. Na rozdíl od Freuda Fromm tuto teorii ozvláštňuje a vymezuje její hlavní rozdíl, který spočívá v tom, že „*vlastní základ charakteru se nehledá v různých formách utváření libida, ale v různých specifických způsobech, kterými se člověk dostává do vztahu ke světu.*“²⁹

Nejprve si člověk osvojuje věci a přizpůsobuje si je, poté se snaží o interakci nejen s druhými lidmi, ale i se sebou samým. První způsob Fromm pojmenovává *asimilačním procesem*, druhý *procesem zespolečenštění*. Především druhý proces je nutný z toho důvodu, že člověk není schopen žít sám. Je pro něj důležité, aby se s ostatními scházel a navazoval s nimi vztahy. Jádro charakteru člověka je tudíž tvořeno tím, že vnímá a interaguje s okolním světem. Jedinec díky svému charakteru nějakým způsobem důsledně a rozumně jedná ve vztahu k ostatním věcem či lidem, což způsobuje, že se charakter prostřednictvím jednání projevuje u každého jinak.

Fromm rozlišuje charakterové orientace, které tvoří charakter člověka. Žádná z oněch koncepcí nevystupuje samovolně, bývají většinou smíšené, přičemž jedna z nich vždy v člověku dominuje. Závisí především na vlivu společnosti a kultury, ve které člověk žije.³⁰

²⁸ FROMM, E. *Člověk a psychoanalýza*. Praha : Aurora, 1997, s. 51.

²⁹ Tamtéž, s. 50.

³⁰ Tamtéž, s. 50-53.

4.1 Typy charakteru

4.1.1 Neproduktivní orientace

Z Frommových teorií je patrné, že neproduktivní orientace vznikají u lidí, kteří žijí v modu *mít* (vlastnickým způsobem života).³¹

„Lidé, jejichž hlavní orientace je neproduktivní, pocítují dávání jako ochuzení. Většina jednotlivců tohoto typu proto dávat odmítá. Někteří činí z dávání ctnost ve smyslu oběti. Cítí, že právě proto, že dávat bolí, by se dávat mělo; dávání je pro ně ctnost právě proto, že lépe je dávat, než přijímat, znamená, že odříkat si je správnější než prožívat radost.“³²

4.1.1.1 Receptivní orientace

Jedinec s receptivní orientací bývá většinou nejvíce závislý na druhých. Není schopen vytvářet své vlastní úsilí pro určitou činnost. Chce být především milován, aniž by sám někoho miloval. Vůči ostatním se chová velice submisivně a sentimentálně. Snaží se s jinými lidmi navazovat nové a pevné kontakty, aby si zajistil pocit jistoty. Proto také není schopen lidem odporovat, jelikož by došlo ke konfliktu a pocit jistoty a přízeň druhého člověka by byla nenávratně pryč. Pokud je jedinec s touto orientací věřící, doufá, že vše zařídí bůh, aniž by se o výsledek zapříčinil sám. Autority se pro něj stávají závislostí, protože od nich očekává hlavně pomoc.³³

4.1.1.2 Vykořisťovatelská orientace

Vykořisťovatelsky orientovaný typ charakteru, stejně jako typ receptivně orientovaný, očekává, že vše dobré leží vně, avšak nečeká, že se mu toho dostane od jiných. Naopak se všeho zmocňuje násilím, bere

³¹ Podrobněji se modem *byťi* budu zabývat v kapitole pojmenované **Dva mody lidské existence**.

³² FROMM, E. *Umění milovat*. Praha : Nakladatelství Josefa Šimona, 1997, s. 28-29.

³³ FROMM, E. *Člověk a psychoanalýza*. Praha : Aurora, 1997, s. 54.

vše, co chce. Co se týče lásky, přitahuje ho jen člověk, jenž k někomu již patří. Jen stěží ho zaujme člověk, který je volný. Stejně je to i v oblasti myšlení, kde je pro tento typ charakteristické přejímání cizích myšlenek. I přes své kladné finanční možnosti si neodpustí odebírání materiálních věcí druhým. Za ukázkový příklad lze považovat člověka trpícího kleptomanií. Pro osobu s výše zmíněnou orientací je typická žárlivost, arogance, hrdost či nedůvěra.³⁴

4.1.1.3 Křečkovská orientace

Na rozdíl od dvou předchozích, člověku křečkovsky orientovaného typu nenabízí okolní svět nic, čeho by chtěl využít. Pocit bezpečí vidí v co největším shromažďování svého majetku. Naopak jako největší ohrožení vnímá vydání se z vlastního. Jedinec má rád svůj pořádek, vše má podle něj svoje místo a řád. Z toho vyplývá, že změny pro něj nejsou to pravé. Vše nové pro něj znamená jak nebezpečí pro něho samého, tak především pro jeho majetek. Hlavními rysy této orientace je pořádkumilovnost, podezíravost, nepřístupnost ve vztazích nebo posedlost přesností.³⁵

4.1.1.4 Tržní orientace

Tržní orientace se v člověku začala vytvářet až s postupným rozvojem moderního trhu. Dřívější směna, která se vyskytovala při osobním vztahu nakupujícího a prodávajícího citelně změnila svou povahu. To znamená, že trh, který se vytvořil v moderním kapitalismu, se podstatně liší od toho tradičního především tím, že je nyní mechanismem představující neosobní a abstraktní poptávku. Tato nová funkce trhu zásadně ovlivňuje člověka a jeho charakter. Jedinec sám sebe považuje za zboží s určitou směnnou hodnotou a jde mu hlavně o to, aby sám sebe na trhu co nejlépe prodal, protože jen tak dosáhne toho správného uznání.

³⁴ FROMM, E. *Člověk a psychoanalýza*. Praha : Aurora, 1997, s. 55-56.

³⁵ Tamtéž, s. 56-57.

Své „já“ považuje za směnnou či prodávanou komoditu. Proto je nutné, aby zjišťoval, po jakých vlastnostech je ta největší poptávka. Toho nejlépe dosáhne tím, že sleduje ostatní úspěšné lidi a snaží se je napodobovat. K tomu mu také dopomáhají média dennodenně demonstrující „ideálního“ člověka, jenž slouží jako předloha pro všechny považující se za „nedokonalé“. V životě člověka záleží nejvíce na jeho prodejnosti, a ta zaručuje člověku „úspěch“, který ale není zajištěný. Pokud ho člověk dosáhne, stává se cenným, v opačném případě bezcenným. Mimo jiné dochází k tomu, že se odcizuje hlavně sám sobě. Takový jedinec je především bezcílný, netaktní a přístupný názorům.³⁶

4.1.2 Produktivní orientace

Produktivní orientace člověka, Frommem považována za aktivní a pozitivní, vzniká v modu *být*.³⁷

„Dávat je nejvyšší výraz moci. Samým aktem dávání prožívám svou sílu, své bohatství, svou moc. Tento zážitek zvýšené vitality a mohutnosti mě naplňuje radostí. Prožívám sám sebe překypujícího, rozdávacího, živého, a proto radostného. Dávat je radostnější než přijímat, ne proto, že je to odříkání, ale proto, že v aktu dávání je výraz mé životnosti.“³⁸

Produktivnost Fromm vykládá jako „*schopnost člověka využít svých sil a uskutečnit možnosti, které v něm dřímají.*“³⁹ Proto však člověk musí být svobodný, na nikom závislý a nikdo ho nesmí kontrolovat. Je obdarován rozumem, díky němuž si sám vyhodnocuje své síly a potenciální možnosti. Se svými schopnostmi se člověk zcela ztotožňuje. V produktivní orientaci realizuje své možnosti, to znamená, že své síly dostatečně využívá. Síly jsou chápány vždy ve vztahu k něčemu. Jedná

³⁶ FROMM, E. *Člověk a psychoanalýza*. Praha : Aurora, 1997, s. 58-66.

³⁷ Podrobněji se modem *být* budu zabývat v kapitole pojmenované **Dva mody lidské existence**.

³⁸ FROMM, E. *Umění milovat*. Praha : Nakladatelství Josefa Šimona, 1997, s. 29.

³⁹ FROMM, E. *Člověk a psychoanalýza*. Praha : Aurora, 1997, s. 71.

se např. o sílu rozumu či sílu lásky. Pokud tyto síly jedinci scházejí, jsou nahrazovány snahou ovládnout druhé a převzít nad nimi moc. Vše, co se nachází mimo vlastní já člověka, je prožíváno dvojím způsobem. První způsob Fromm nazývá *reproduktivní*, kdy člověk skutečnost přijímá. Druhý způsob je *generativní*, což znamená, že přijímanou skutečnost si člověk obohacuje, oživuje a přetváří vlastními silami. Člověk využívá oba způsoby, avšak ne oba ve stejné míře, protože v každém člověku převládá vždy jen jeden z nich. Produktivnost jedince ovlivňuje natolik, že je schopen se neohlížet na ostatní a nic od nich brát (vykořisťovat je). Jeho produkty mohou být jak materiální předměty, tak umělecká díla, ale tím největším a zároveň nejdůležitějším předmětem produktivnosti je člověk sám. K tomu mu slouží prostředky jako jeho vlastní produktivní usuzování, milování a práce.⁴⁰

⁴⁰ FROMM, E. *Člověk a psychoanalýza*. Praha : Aurora, 1997, s. 71-76.

5 LÁSKA

Fromm charakterizuje lásku jako umění, kterému se lidstvo musí učit. Dle jeho názoru lidé nazírají na problém lásky, jakožto řešení otázky *jak být milován*, ne *jak milovat*. Kvůli této skutečnosti se lidé snaží dosáhnout toho, aby pro ostatní byli co nejvíce hodni lásky, a právě tím opomínají důležitý fakt, že je nutné se lásky učit. Rozdíl mezi muži a ženami se jeví naprosto patrně. Zatímco mužům jde především o bohatství, úspěch a moc, ženy se snaží co nejvíce zvýšit svou přitažlivost prostřednictvím přehnané péče o své tělo nebo vybíráním nejhezčích šatů. Způsob, jak dosáhnout co možná největšího zájmu o svou osobu vlastní mužům i ženám, je naučit se být komunikativní, pomáhat, být skromný, což by druhým imponovalo. Tyto způsoby člověk nevyužívá jen proto, aby ho někdo miloval, nýbrž také kvůli úspěchu a oblíbenosti ve společnosti. Pojem *být hoden lásky* je nyní vnímán jako být populární či mít sex-appeal.⁴¹

V dřívějších dobách a kulturách byla láska chápána jiným způsobem. Manželství se uzavírala na základě dohod mezi rodinami, a v těchto případech tedy o spontánní, osobní, romantické lásce nemohla být ani řeč. V dnešní moderní kultuře je láska vnímána z hlediska konzumního. „*Štěstí moderního člověka tkví ve vzrušení, které pociťuje, když se dívá do výkladních skříní, a v tom, že kupuje vše, co může, ať již za hotové, či na splátky. On (či ona) se dívá na lidi podobným způsobem.*“⁴²

Dle Fromma přitažlivost člověka spočívá v tom, že je viděn jako „balíček“ vlastností, které se zdají být ve společnosti žádané. Rozhodování se o druhé osobě je tudíž závislé jen na vnějším pohledu na člověka, nikoliv na vnitřním. Lidé se dopouštějí mimo jiné omylu, že chápou stejně prvotní pocit *zamilovanosti* a trvalého stavu *zamilování*.

⁴¹ FROMM, E. *Umění milovat*. Praha : Nakladatelství Josefa Šimona, 1997, s. 9-10.

⁴² Tamtéž, s. 11.

Zamilovanost je i přes svou krásu a naplňování člověka blaženými pocity velice pomíjivá. Čím se dva lidé důkladněji seznamují a intimně poznávají, tím více se jejich soužití stává mnohem méně zajímavým a v jejich vztahu se objevuje nuda, jež likviduje vše, co zbylo z počátečního vzrušení. Na začátku vztahu se tato skutečnost nejeví oběma jako zřejmá, protože jedinec pouze dokazuje intenzitu své lásky horlivým zamilováním se do druhého.⁴³

Největší problém lidí tkví v tom, že považují lásku za mnohem méně důležitější než je např. moc, prestiž nebo úspěch. Lidé spotřebovávají všechnu svou energii na to, aby se co nejvíce přiblížili dosažení již zmíněných cílů, které jsou brány jako cennosti. Láska v tomto případě prosperuje „pouze“ duši a nepřináší žádný užitek v životě moderního člověka.⁴⁴

5.1 Teorie lásky

Člověk je dle Fromma nadán rozumem, což mu umožňuje uvědomovat si existenci sebe i druhých, minulost, budoucnost, ale především svou konečnost. Je pro něj důležité vymanit se ze samoty a připoutat se k ostatním lidem. Jen tak překoná úzkost, která je vyvolána pocitem odloučenosti. Člověk se může ze samoty vymanit prostřednictvím *orgiastických vztahů* ve formě transu, který je vyvolán samovolně či pomocí omamných látek. Dále ve formě sexuálních orgií, které člověku pomohou dočasně zapomenout na svou samotu. Orgiastické vztahy jsou intenzivní (bouřlivé), probíhají v celé osobnosti, přechodné a stále se opakující v pravidelných intervalech. Samotu člověk nejčastěji překonává tím, že se stane zcela konformním se skupinou. Pocit odloučenosti se tudíž nestává tak intenzivním, avšak u člověka dochází z důvodu strachu

⁴³ FROMM, E. *Umění milovat*. Praha : Nakladatelství Josefa Šimona, 1997, s. 11-12.

⁴⁴ Tamtéž, s. 13.

z odlišení k narůstání snahy se přizpůsobit společnosti, být oním konformním jedincem. Míra většího přizpůsobování se člověka společnosti roste, aniž by k tomu byl člověk nucen. Jednota jedince s ostatními, které člověk dosáhne konformitou, je pouze dočasná a člověku neumožňuje eliminovat úzkost z odloučení. *Láska* je dle Fromma tím správným prostředkem k tomu, aby člověk dosáhl jednoty s ostatními. Drží pohromadě celé lidstvo a lze díky ní překonat pocit odloučenosti.⁴⁵

Fromm definuje pojem *zralá láska* jako „*spojení za podmínky zachování vlastní celosti, vlastní individuality. Láska je aktivní silou v člověku.*“⁴⁶ Autor poukazuje na fakt, že v lásce dochází ke splynutí dvou osob v jednu. Zároveň se ale vyznačuje schopností dávat druhému člověku i okolí něco ze své podstaty, a i přesto zůstat sám sebou. Přisuzuje to skutečnosti, že láska má aktivní charakter, avšak její aktivita nespočívá v tvoření, nýbrž se jedná o aktivitu duše, jež si klade za cíl *dávat*, nikoliv *přijímat*. Projevuje se zde aktivní zájem o druhého člověka. Předpoklad ke zralé lásce má člověk s produktivní orientací (viz 4.1.2. Produktivní orientace). Takový jedinec je schopen překlenout závislost, narcismus, vykořisťování druhých, hromadit si bohatství. Postupně se mu daří získávat odvahu a sílu dávající mu možnost, aby se spoléhal na sebe.

Dalšími aktivními prvky lásky, kromě dávání, je *péče, odpovědnost, úcta a porozumění*. V oblasti lásky je péče velice potřebná. Za zřejmý příklad lze považovat vztah matky a dítěte. Milovat člověka je to samé jako o něj pečovat, kde není láska, tam není péče. Starostlivost a péče v sobě zahrnují odpovědnost, kterou se ovšem nerozumí povinnost, nýbrž dobrovolný akt. Nebýt úcty, snadno by se odpovědnost přeměnila v panovačnost a majetnictví. Úctou se chápe respekt ve smyslu vidět druhého takového, jaký opravdu je a respektovat jeho jedinečnost.

⁴⁵ FROMM, E. *Umění milovat*. Praha : Nakladatelství Josefa Šimona, 1997, s. 15-25.

⁴⁶ Tamtéž, s. 27.

Předpokladem k existenci úcty je svoboda a nezávislost člověka. Pokud je člověk nezávislý, netrpí sklony ovládat milovanou osobu. Porozumění, poslední ze čtyř prvků aktivní lásky, je podmínkou pro péči, odpovědnost a úctu. Nutno dodat, že všechny prvky se navzájem ovlivňují.⁴⁷

„Abychom mohli mít k někomu úctu, musíme ho znát; péče a odpovědnost by byly slepé, kdyby je nevedla znalost. Znalost by byla planá, kdyby nebyla motivovaná péčí.“⁴⁸ Pouze vyzrálé osobnosti jsou všechny prvky vlastní a její schopnost lásky k druhému je podložena kladným přístupem ke svému životu.

Erich Fromm ve své knize *Umění milovat* rozlišuje lásku na bratrskou, mateřskou, erotickou, sebelásku a lásku k bohu. Hlavní aspekt Frommovy diferenciaci spočívá v rozlišení hlavního objektu milování.

Láska není podle autora pouze touha po překonání odloučenosti a splynutí s druhou osobou. Charakterizuje ji i jako biologickou potřebu, která se jeví jako nutnost pro pokračování lidstva, spočívající v touze po spojení mezi ženou a mužem. Každý člověk si hledá svůj protějšek k zachování rodu. Mužství a ženství se liší fyziologicky i charakterově. Mužskými vlastnostmi jsou především pronikání, vůdcovství, aktivita, kázeň a dobrodružnost. Naopak ženský charakter se promítá v plodné vnímavosti, touze ochraňovat, realismu, vytrvalosti a mateřskosti.⁴⁹ V tomto směru Fromm kritizuje Freuda, který chápal vztahy mezi lidmi jako čistě sexuální záležitost a opomíjel pohlavní touhu jako jednu z projevů lásky a spojení.⁵⁰

⁴⁷ FROMM, E. *Umění milovat*. Praha : Nakladatelství Josefa Šimona, 1997, s. 27-34.

⁴⁸ Tamtéž, s. 34.

⁴⁹ Tamtéž, s. 38-41.

⁵⁰ Tamtéž, s. 40.

5.2 Láska ke smrti a láska k životu

Erich Fromm ve své knize *Lidské srdce* představuje tendence ničící lásku. Rozlišuje různé druhy orientací, jako jsou narcismus, nekrofilie (opak biofilie) a symbiotická fixace na matku. V této podkapitole bych se ráda zabývala nekrofilii a biofilii.

Oba pojmy Fromm považuje za absolutní protiklady. Nekrofilii rozumí „lásku ke smrti“. Běžně se tento pojem užívá pro označení osoby, jež přitahuje touha zmocnit se mrtvého těla pro své sexuální uspokojení. Avšak u mnoha lidí se nekrofilní orientace projevuje zálibou ve všem, co nejeví známky života. Takoví lidé rádi hovoří o pohřbech, nemocech a o smrti. Jako typický příklad nekrofilní orientace autor zmiňuje Adolfa Hitlera, který byl fascinován touhou po moci, zkáze a ničení. Nekrofil je spíše sentimentální, žije v minulosti, je chladný a odměřený a žije pro sílu, která dokáže přeměnit vše živé na mrtvé a její užívání je jeho způsob života. Nekrofilní osoba je schopna vztahu k věci pouze za předpokladu, že ji vlastní. Pokud je taková věc ohrožena, je ohrožen i jeho vlastní život. Vše, co směřuje od života či proti životu, je pro nekrofila vzrušující, stejně jako temnota a noc. Jeho sny se většinou týkají vražd, krve či lebek. Fromm nekrofila popisuje nejen charakterově, nýbrž vzhledově. Nekrofilního člověka lze poznat podle bledé kůže podobné mrtvole a jeho výraz připomíná znechucení (podobně se tvářil také Hitler). Taková osobnost se snaží být pořádná a je neustále něčím posedlá.⁵¹

Jak jsem se již výše zmínila, biofilie se má za opak nekrofilie, tudíž za „lásku k životu“. Biofilní orientace spočívá ve směřování k životu, které lze pozorovat u všeho živého kolem nás. Jde především o snahu zachovat si svou existenci a bojovat proti smrti. Zároveň se u této orientace projevuje tendence začleňovat se, spojovat se a růst s ostatními. Názorným příkladem je vztah muže a ženy v rámci jejich sexuálního

⁵¹ FROMM, E. *Lidské srdce*. Praha : Nakladatelství Josefa Šimona, 1996, s. 38-45.

spojení mající schopnost zachovat rod. Biofilie se dle Fromma projevuje také v tvořivé orientaci. Jedinec je plný chutě do života a usiluje o rozvíjení své osoby. Spíše rád konstruuje nové věci, než zachovává ty staré. Užívá naplno dobrodružství místo neustálého strachu o svůj život. Raději než sílu využívá lásku a rozum pro přetváření a ovlivňování druhých. Život je pro něj potěšením. Biofilní etika nabízí vlastní princip dobra a zla.⁵²

„Dobré je vše, co slouží životu; zlé je to, co slouží smrti. Dobro je úcta k životu, všechno, co život zmnožuje, co znamená růst, rozvinutí. Zlo je všechno to, co život dusí, utlačuje, rve na kusy. Radost je ctnostná a smutek je hříšný.“⁵³ Sympatie k životu a radosti motivuje rozvoj biofilní orientace.

Nutno podotknout, že čistá forma nekrofilní či biofilní orientace se u lidí vyskytuje jen zřídkakdy. Spíše jsou lidé kombinací obou, přičemž jedna z nich o něco více převládá.

5.3 Rozklad lásky ve společnosti

Schopnost člověka milovat je podmíněna společností a kulturou, v níž člověk žije. Dle Fromma se v naší společnost nachází jen opravdu malé množství pravé lásky, spíše se jedná o tzv. *pseudolásku*, což je určitý druh rozkladu lásky. Daný stav zapříčiňuje špatný vliv společnosti na lidský charakter a současně na lásku. Společnost potřebuje jedince, kteří jsou nezávislí a svobodní, ale zároveň dopustí, aby jim bylo poroučeno, a na základě příkazu jednají. Důsledkem toho se ve společnosti vyskytují lidé odcizení jak sami sobě, tak ostatním lidem a přírodě. Tací jedinci sami sebe vnímají jako zboží, své vlastní úsilí jako

⁵² FROMM, E. *Lidské srdce*. Praha : Nakladatelství Josefa Šimona, 1996, s. 46-48.

⁵³ Tamtéž, s. 48-49.

investici, od které očekávají co největší zisk.⁵⁴ „Lidské vztahy jsou v podstatě vztahy odcizených automatů, z nichž každý zakládá svou bezpečnost na tom, že se co nejtěsněji přimyká k stádu, že se od něho neliší myšlením, cítěním či jednáním.“⁵⁵ I přesto, že se člověk snaží být v co nejtěsnější blízkosti k ostatním, skončí nakonec docela sám obklopen pocitem nejistoty a úzkosti. Společnost v této souvislosti poskytuje útěchu prostřednictvím utišujících látek (práce, nakupování zboží, zábava), aby si člověk svou osamělost tolik neuvědomoval.⁵⁶ Vztah lidí k lásce Fromm popisuje slovy: „Automaty nemohou milovat.“⁵⁷

5.4 Praxe lásky

Ohledně praxe umění milovat hovoří Fromm pouze o teoretických úvahách a předpokladech, jelikož praktikovat lásku se musí naučit každý sám. Hlavními předpoklady jsou *kázeň, soustředění, trpělivost a nejvyšší naléhavost*. Autor se domnívá, že kázeň dnešnímu člověku chybí, avšak má na mysli sebekázeň ve svém životě, nikoli v zaměstnání. Důsledkem chybějící sebekázně ve volném čase člověk lenoší, „uvolňuje se“. Svou energii vynakládá pro cizí účel (práce), v žádném případě pro sebe. Kázeň lze cvičit dle Fromma brzkým a pravidelným vstáváním, meditací či čtením kvalitní literatury. Ještě vzácnějším úkazem v dnešní společnosti je schopnost člověka se soustředit. Právě společnost může za to, že jedinec vede rozptýlený život a dělá několik věcí najednou (např. mluví, kouří, jí, pije zároveň). Nedostatečné soustředění činí člověku problém být sám sebou a zároveň být schopen milovat. Jedinec by měl být schopen soustředit se pouze na činnost, kterou momentálně provádí, stát pevně na svých nohách a nebyť připoután k druhému. Trpělivostí taktéž neoplyvá

⁵⁴ FROMM, E. *Umění milovat*. Praha : Nakladatelství Josefa Šimona, 1997, s. 82-84.

⁵⁵ Tamtéž, s. 84.

⁵⁶ Tamtéž, s. 84-85.

⁵⁷ Tamtéž, s. 85.

veliká část společnosti. Každý chce mít vše hotové co nejdříve a pokud tomu tak není, má pocit, že ztrácí svůj drahocenný čas. Abychom se mohli naučit, jak si osvojit umění, je důležité mu připisovat nejvyšší naléhavost. Není možné se stát mistrem svého umění bez potřebné dávky úsilí.⁵⁸

V umění milovat je především důležité překonat svůj narcismus a snažit se především o objektivitu, a to vidět druhé takové, jací doopravdy jsou. K tomu slouží *rozum*, který lze použít, jen pokud člověk dospěje k *pokoře*. Aby byl člověk schopen milovat, musí být obdařen *vírou*. Fromm ji rozděluje na dva typy – *iracionální* a *racionální*. Iracionální víru vysvětluje jako podřízenou nějaké moci, která se cítí být silná. Naopak racionální víra koření ve zkušenosti myšlení, cítění jedince a člověk tak věří ve svoji vlastní tvůrčí sílu. V případě lásky je důležité věřit ve vlastní lásku schopnou lásku v druhých lidech vyvolat.⁵⁹

Kapitolu bych si dovolila uzavřít jednou z mnoha Frommových definicích lásky, kterou zmiňuje ve své knize *Mít nebo být?*: „*Pravdou je, že žádná taková věc jako ‚láska‘ neexistuje. ‚Láska‘ je abstrakce, snad nějaká bohyně nebo cizí bytost, ačkoliv nikdo nikdy žádnou takovou bohyni neviděl. Ve skutečnosti existuje jen akt milování.*“⁶⁰

⁵⁸ FROMM, E. *Umění milovat*. Praha : Nakladatelství Josefa Šimona, 1997, s. 103-107.

⁵⁹ Tamtéž, s.113-117.

⁶⁰ FROMM, E. *Mít nebo být?*. Praha : Naše vojsko, 1992, s. 41-42.

6 DVA MODY LIDSKÉ EXISTENCE

Erich Fromm ve své knize *Mít nebo Být?* rozlišuje dva způsoby lidské existence. Jedná se o modus Být (láska k životu) a modus Mít (láska ke smrti). V dnešní společnosti se považuje za „přirozené“ spíše vlastnit, nežli být. Aby člověk vůbec mohl žít, musí některé věci vlastnit. Člověk, jenž nic nemá, není ničím. Autor chápe vlastnění a bytí jako „*dva základní způsoby prožívání, respektive síly, které určují rozdíly mezi charaktery jednotlivců i mezi různými typy společenského charakteru.*“⁶¹

Než přistoupím k analýze základních rozdílů mezi mody *mít* a *být*, ráda bych se pokusila o výklad užívání obou modů. Fromm tyto dva způsoby lidské existence vysvětluje také na vývoji jazyka, kde je patrný větší sklon právě k modu vlastnění. Příkladem může být věta, kterou Fromm uvádí: „*Doktore, mám problém;...*“⁶² Uvádí, že dříve by člověk místo slova *mám*, užil např. *trápím se*.

Rozdíly mezi oběma mody jsou dle Fromma také patrné v každodenní zkušenosti. Co se týče učení, student orientovaný na *mít* se dokáže naučit nazpaměť velké množství informací, které se ale nestávají součástí jeho vlastního systému myšlení. Nijak ho informace neobohacují. Naopak student orientovaný na *být*, myšlenky aktivně přijímá a reaguje na ně aktivně a tvořivě. Vzpomínání u vlastnického způsobu je pouze mechanickým, zatímco u modu bytí je aktivním vyvoláváním slov, myšlenek či názorů. Fromm se zmiňuje také o tzv. formě odcizeného vzpomínání. Člověk si na papír zaznamenává informace a dále se již nesnaží o jejich vtiskování do mozku. Zapsané informace již „*má*“ a tudíž se nejedná o aktivní vědění. Rozhovor nebo diskuze s důrazem na *mít* se projevuje tak, že názor obou diskutujících je jejich majetkem a cítí strach z toho, že by ho měli měnit či dokonce ztratit. Modus bytí se v této oblasti projevuje jinak. Rozhovor je pro oba jedince obohacující, nepovažují ho

⁶¹ FROMM, E. *Mít nebo být?*. Praha : Naše vojsko, 1992, s. 20.

⁶² Tamtéž, s. 25.

za výměnu zboží, nejde jim v první řadě o pravdu a pociťují z něj radost. Uplatňování autority se v modu vlastnění odvíjí od sociálních funkcí, v modu bytí od základu osobnosti. Neopomenutelný rozdíl Fromm spatřuje mezi věděním a vlastnění informací. Mít hlubší znalosti je charakteristické pro modus bytí. V modu vlastnění se projevuje tendence mít více vědomostí.⁶³ Autor také stanovuje rozdíly mezi pojetí víry v obou modech. „*Víra v modu vlastnění je berlou pro ty, kdo touží po jistotě, kteří chtějí dostat odpověď na otázku, co je život, bez vlastního odvážného hledání.*“⁶⁴ V modu bytí se víra stává vnitřní orientací člověka, stanoviskem pravdy, jíž se člověk utvrzuje na základě své zkušenosti.

6.1 Modus MÍT

Modus vlastnění dle Fromma vychází z podstaty soukromého majetku, kterým je soudobá společnost silně protknutá. Člověk se k okolnímu světu chová majetnický a snaží si ho přivlastňovat. Stává se sám svým majetkem, stejně tak i ostatní, a neustále ho přepadá touha po vlastnění a moci. Nejdůležitější je pouze zisk a právo člověka držet si ve svém vlastnictví vše, čeho nabyl.⁶⁵

Nutno ovšem dodat, že Fromm zmiňuje ještě tzv. existenční vlastnění vyplývající z lidské existence. Vyplývá ze snahy udržet se při životě. Proti tomu stojí tzv. charakterologické vlastnění spočívající v chorobném přivlastňování si věcí a je, na rozdíl od existenčního vlastnění, v konfliktu s bytím.⁶⁶ Modus *mít* lze tudíž charakterizovat jako neproduktivní styl života.

⁶³ FROMM, E. *Mít nebo být?*. Praha : Naše vojsko, 1992, s. 30-39.

⁶⁴ Tamtéž, s. 40.

⁶⁵ Tamtéž, s. 63.

⁶⁶ Tamtéž, s. 69-70.

6.2 Modus BÝT

Modus bytí je hůře popsatelný, jelikož se týká zážitků a prožívání. Samotné bytí taktéž nelze popsat. Jde o způsob existence, kdy je jedinec spokojený i přesto, že nic nevlastní a po ničem netouží. Podmínky pro modus bytí jsou nezávislost, svoboda a kritický rozum. Jedinec se musí vzdát egocentričnosti a sobectví, protože jsou to typické vlastnosti pro modus vlastnění. Důležitým znakem modu bytí je vnitřní aktivita, čímž Fromm míní tvořivé užívání svých sil. Člověk by tak měl být schopen se projevat dle sebe, svého talentu, což by mělo vést k jeho růstu a vzkvétání.⁶⁷ Modus bytí lze považovat za produktivní styl života.

Činnosti, ve kterých se modus vlastnění a modus bytí projevují (učení, vzpomínání, rozhovor, uplatňování autority aj.), jsem zmínila již na začátku kapitoly.

Je nutné se pozastavit nad skutečností, že působením soukromého vlastnictví začala společnost produkovat člověka, jehož podstata spočívá v lidském bohatství materiálního i duchovního charakteru.⁶⁸ Erich Fromm ve své knize *Obraz člověka u Marxe* cituje Marxovo pojetí rozdílu mezi smyslem *mít* a *být*: „*‘Soukromé vlastnictví,’ říká Marx, ‘nás udělalo tak hloupými a jednostrannými, že nějaký předmět je náš, teprve když ho máme, tedy když pro nás existuje jako kapitál anebo když ho bezprostředně držíme, jíme, pijeme, neseme na svém těle, obýváme atd., krátce používáme. Ačkoliv soukromé vlastnictví chápe všechna tato bezprostřední uskutečňování držby opět jen jako životní prostředky a život, jemuž tyto prostředky slouží, je život soukromého vlastnictví, práce a kapitalizace. Místo všech fyzických a duchovních smyslů nastoupilo tedy jednoduché odcizení všech těchto smyslů, smysl mít. Na tuto absolutní*

⁶⁷ FROMM, E. *Mít nebo být?*. Praha : Naše vojsko, 1992, s. 71-72.

⁶⁸ FROMM, E. *Obraz člověka u Marxe*. Brno : L. Marek, 2004, s. 30.

chudobu musela být redukována lidská bytost, aby ze sebe mohla vydat své vnitřní bohatství.“⁶⁹

⁶⁹ FROMM, E. *Obraz člověka u Marxe*. Brno : L. Marek, 2004, s. 30-31.

7 DESTRUKTIVITA ČLOVĚKA

Téma lidské destruktivity se v knihách Ericha Fromma poměrně často objevuje. Není se čemu divit, když tehdejší i dnešní společnost je lidskou nenávistí dosti protknuta. Ve své knize *Anatomie lidské destruktivity* Fromm zmiňuje, že člověk je oproti ostatním živočichům opravdový „zabiják“, neboť pokud by agrese člověka dosahovala stejné úrovně jako zvířecí, byl by svět mírumilovný a bez násilí. Způsobeno je to tím, že člověka, na rozdíl od zvířat, těší způsobovat někomu bolest či zabíjet. Autor rozděluje agresi především na *benigní a maligní*.⁷⁰

Než se ale dostaneme k výkladu již zmíněných dvou agresí, je nutné zmínit ještě tzv. *pseudoagresi*, jež patří k projevům agrese benigní. Fromm pseudoagresi rozumí činy, které člověk nevyužívá ke způsobení škody, avšak není vyloučené, že ji způsobit nemohou. Typy pseudoagrese jsou *neúmyslná agrese* (čin, který nelze považovat za úmyslný), *hravá agrese* (sloužící k procvičování dovedností, úmyslem není nikoho poranit) a *agrese jako sebeprosazení* (kráčet si za „svým“ bez zbytečného zraňování druhých). Tento typ pseudoagrese je svou měrou stejný pro všechny, protože každý chce agresivním sebeprosazením dosáhnout svých cílů co nejúspěšněji. Avšak Fromm se domnívá, že větší agresivitu lze připisovat spíše mužům než ženám. Příkladem je fakt, že samec je obdařen obzvlášť agresivním potenciálem, který mu slouží pro dobré uchopení samice během pohlavního aktu, což má význam především pro zachování biologického druhu.⁷¹

⁷⁰ FROMM, E. *Anatomie lidské destruktivity*. Praha : NLN, 1997, s. 189.

⁷¹ Tamtéž, s.191-193.

7.1 Benigní agrese

Benigní (nezhoubná) agrese je biologicky adaptivní a je reakcí „na ohrožení životních zájmů, je fylogeneticky programovaná, je společná zvířatům i lidem, není spontánní a sama se nehromadí a nestupňuje, ale je reakcí na určitý podnět a má obranný charakter, směřuje k odstranění ohrožení, a to buď zničením, nebo odstranění jeho příčiny.“⁷²

Benigní agrese je člověku vrozená, ovšem neprojevuje se stejným způsobem jako u zvířat. Na rozdíl od živočichů dokáže člověk ohrožení instinktivně a rozumově předvídat, a proto na něj může agresivně reagovat. Živočichové naopak tuto schopnost nemají, proto se v případě ohrožení nejprve snaží utéci, a pokud útěk není možný, až poté využívají možnosti boje. Z toho vyplývá, že člověk reaguje na nebezpečí mnohem častěji a agresivněji než zvíře. Pokud je jedinec pod vlivem nějakého vůdce, často se nechává zmanipulovat a vidí nebezpečí i tam, kde nehrozí. Fromm tento jev nazývá „vymývání mozků“ a je možné se s ním setkat pouze u člověka.⁷³

Stejně jako živočichové i člověk usiluje o obranu svých zájmů, které jsou v jeho případě daleko rozsáhlejší než zvířecí. Psychika je pro člověka důležitá stejně tak, jako uspokojení biologických potřeb. Bez ní by nebyl schopen vykonávat činnosti. Mezi nejvýznamnější zájmy vlastní člověku patří bezpochyby zachování svobody (individuální, společenské). Svoboda člověku umožňuje plnohodnotné vyvíjení jeho osobnosti, s čímž souvisí duševní zdraví člověka a pocit pohody. V opačném případě člověk na absenci svobody reaguje agresivním postojem, což dokazují časté boje za svobodu. Zdrojem lidské agrese je také *narcismus* (individuální, skupinový). Zde se dá také hovořit o zachování vlastních zájmů. Jedinec ovlivněný narcismem je schopen vyvinout obrovskou mírou agrese v případě, že je ohrožen on či jeho skupina, do které patří. Pokud člověk

⁷² FROMM, E. *Anatomie lidské destruktivity*. Praha : NLN, 1997, s.191.

⁷³ Tamtéž, s. 198-199.

projeví *odpor* nebo *vzdor* vůči ostatním, lehce se stane obětí agrese, protože prezentuje své názory a myšlenky proti režimu. Dotyčný se poté může stát nepohodlným pro ty, kteří jsou u moci. Je vezněn, nebo dokonce popraven z důvodu obav ohledně rozvrácení režimu.⁷⁴

Další typ benigní agrese Fromm nazývá *instrumentální agrese*. V tomto případě nejde o ničení jako takové, nýbrž o prostředek k dosažení vlastního cíle. U tohoto typu obranné agrese je důležité rozlišit, co se považuje za „nutné“ a co za „žádoucí“. Nutné lze chápat jako nezbytnou fyziologickou potřebu (např. odvrácení hladu). Naopak lidé často chybně považují za žádoucí to, co si nutně přejí a vůbec se nespokojí jen s tím, co doopravdy potřebují. Tímto dochází k jevu, že chtivost lidí neustále vzrůstá, a tak chtějí stále více jídla, pití, sexu či majetku. Jejich nenasytnost u nich nikdy nevzbudí spokojenost. Chtivost Fromm chápe jako vášeň, která je plná energie pohánějící člověka k dosažení jeho cílů. Je třeba si uvědomit rozdíly prosazování svých zájmů, které jsou dány člověku biologicky a souvisejí se sebezáchovou. Válka je právě typickým příkladem instrumentální agrese, a je nesprávné ji považovat za projev lidského destruktivního pudu.⁷⁵

Biologický základ benigní agrese není možné nějakým způsobem měnit, což ovšem neznamená, že ji nelze usměrňovat. Lze ale oslabit faktory, které obrannou agresi mobilizují. Usměrnění je možné také dosáhnout změnou struktury společnosti, jak ji navrhuje Fromm. Přemýšlí především nad tím, aby si všichni lidé byli rovni a současně zmizely vládnoucí třídy. Člověk by tak našel plnou svobodu a oprostil se od vykořisťovatelů.⁷⁶

⁷⁴ FROMM, E. *Anatomie lidské destruktivity*. Praha : NLN, 1997, s. 200-207.

⁷⁵ Tamtéž, s. 208-211.

⁷⁶ Tamtéž, s. 216-217.

7.2 Maligní agrese

Maligní (zhoubná) agrese je biologicky neadaptivní a rozumí se jí „destruktivita a krutost, nepředstavuje obranu proti ohrožení, není fylogeneticky programovaná, objevuje se pouze u člověka a je biologicky škodlivá, protože narušuje sociální struktury. Její hlavní projevy – vražda a krutost – poskytují potěšení, aniž by sloužily jinému cíli, škodí nejen napadenému, ale i útočníkovi. Maligní agrese není instinktivní, je to čistě lidský potenciál, zakořeněný v podmínkách samotné lidské existence.“⁷⁷

Krutost a destruktivita v člověku jsou podníceny mnoha faktory, mezi které Fromm řadí především lidskou *potřebu stimulace a vzrušení*, která se podílí na produktivnosti a aktivitě člověka. Problém stimulace souvisí s nudou mající významný podíl na vzniku agrese u člověka. Autor rozlišuje tři typy lidí v oblasti stimulace a nudy. Prvním typem jsou jedinci, kteří dokážou na stimuly reagovat produktivně, a tudíž se nenudí. Druhým typem jsou lidé, již se nudí chronicky a vyhledávají stále novou zábavu, což má za následek, že si svou nudu neuvědomují. Posledním typem jsou jedince již nemocní, kteří svůj zájem o podněty neprojevují.⁷⁸

Mnoho lidí využívá k odstranění nudy kompenzační prostředky. Fromm například zmiňuje alkohol, skupinový sex či užívání drog. Právě drogy považuje autor za velmi drastický nástroj jak zahnat nudu. *Chronická nuda* je nebezpečná zejména proto, že jejím důsledkem je násilí a destruktivita. Pověštinou se projevuje pouze pasivně (sledování zpráv o nehodách nebo vraždách v médiích), ale také aktivně (vyhledávání vzrušení pramenícího z krutosti). *Neurotická deprese* je další jevem, který se u lidí často vyskytuje spolu se schizofrenií. Jedinců, kteří touto depresí trpí, si její příčiny ani přítomnost neuvědomují, a právě u nich se destruktivita objevuje. Navenek působí jako nudou a depresí

⁷⁷ FROMM, E. *Anatomie lidské destruktivity*. Praha : NLN, 1997, s. 191.

⁷⁸ Tamtéž, s. 242-243.

neposkrvnění. Avšak právě nevědomá deprese u nich způsobuje, že nepocítují touhu po ničení, nýbrž prožití alespoň některých emocí.⁷⁹

Pro lepší pochopení nevědomé agrese bych si v souvislosti s tím dovolila citovat jeden případ, který Erich Fromm popisuje ve své knize *Anatomie lidské destruktivity*.

„Jedna dívka, hospitalizovaná na psychiatrické klinice, si podřezala tepny a svůj čin vysvětlila tím, že chtěla zjistit, zda vůbec má krev. Tato dívka si nepřipadala jako člověk, neměla k žádnému člověku vztah a domnívala se, že nedokáže vyjádřit žádný cit ani jej vnímat. (Pečlivé klinické vyšetření vyloučilo schizofrenii.) Její nedostatek zájmu o svět a neschopnost jakýchkoli vazeb byly tak velké, že se o tom, že je živá, mohla přesvědčit jedině pohledem na vlastní krev.“⁸⁰

Každý člověk pocítuje potřebu v sobě vyvinout nějakou *charakterovou strukturu*. Charakter člověka je obdařen lidskou energií pro sledování cílů, a s tím spojené motivované chování pro jejich dosažení. V charakteru člověka jsou sadismus či vykořisťování zakořeněny. Člověk, který není produktivní a nerozvíjí svou osobu, se může stát krutým a destruktivním. Zdroje destruktivních vášní je tedy nutné hledat v charakteru člověka, a proto nejsou všem lidem společné. Vášně se vyskytují v rámci úplných *syndromů*. Fromm hovoří o „*životu podporujícím syndromu*“, čímž míní projevy produktivní orientace jako např. láska, solidarita, spravedlnost. Na druhou stranu sadomasochismus, destruktivita, chtivost, narcismus a incestní chování spadají pod „*životu nepřátelský syndrom*“. Člověk je obdařen směsí obou syndromů a převaha jednoho z nich závisí na společenských podmínkách, v nichž jedinec žije.⁸¹

⁷⁹ FROMM, E. *Anatomie lidské destruktivity*. Praha : NLN, 1997, s. 247-249.

⁸⁰ Tamtéž, s. 249.

⁸¹ Tamtéž, s. 251-254.

7.3 Další zhoubné agrese a jejich formy

Mezi největší stupňování násilí patří podle Fromma nekrofilie.⁸² Také narcismus se stane zhoubným, pokud se stupňuje. Jde o jakousi náhradu instinktů, které slouží k zachování života. Zhoubný narcismus individua vede až k rušení sociální spolupráce a zhoubný narcismus skupiny dokáže způsobit i válku. Podle Fromma se člověk stane plně dospělým tak, že se zcela oprostí jak od individuálního, tak skupinového narcismu.⁸³

V této podkapitole bych se chtěla především věnovat sadismu, což je destruktivní jednání vázané na charakter. Fromm se o sadismu ve své knize *Anatomie lidské destruktivity* vyjadřuje ve dvou formách. První formu sadismu formuluje německý psychiatr Schrenk von Notzing, jenž chápe jeho podstatu jako přání působit bolest druhým bez ohledu na přítomnost nějakých sexuálních motivů. Druhá forma sadismu je chápána z hlediska sexuálního, jakožto sexuální fenomén. V tomto pojetí hraje hlavní roli libido. Lidé trpící sexuálním sadismem dosahují sexuálního vzrušení prostřednictvím působení bolesti druhým. Naopak pro jedince, pro něž je typický sexuální masochismus, vzrušení nastane ve chvíli, kdy jim samotným je ubližováno, nebo jsou zraňováni. Obě zmíněné sexuální perverze jsou nejčastějším jevem u mužů.⁸⁴

Je nutné dodat, že sadismus sice člověku poskytuje potěšení, avšak dle Fromma není omluvitelný.

Sexuální perverze představují jen malý zlomek v oblasti sadismu. Existuje také nesexuální sadistické chování, které spočívá ve způsobování bolesti, trýznění slabších a bezbranných osob nebo zvířat, které může vést až ke smrti. Nerozšířenějším projevem nesexuálního

⁸² O nekrofilii jsem se již zmínila v předchozí kapitole Láska, konkrétně v podkapitole 5.2. Láska ke smrti a láska k životu.

⁸³ TARDY, V. *Psychologie XX. století, III. Dynamická psychologie*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1972, s. 123-124.

⁸⁴ FROMM, E. *Anatomie lidské destruktivity*. Praha : NLN, 1997, s. 280-281.

sadismu je dle autora týrání a zneužívání dětí. Nejintenzivnější bývá ve věku, kdy je dítě sice ještě bezmocné, ale projevuje vůli se bránit. Duševní krutost je také obvyklým nesexuálním sadismem. Spočívá ve snaze druhého zraňovat „jen“ slovy, avšak tato forma obvykle bývá pro dotyčného mnohem více krutější. Jako příklad duševního i fyzického sadismu Erich Fromm uvádí Stalina, symbol totalitarismu. Jeho nesexuální sadismus se projevoval v nepochopitelných činech, které konal.⁸⁵ Obzvláště si liboval v duševním sadismu, kdy „*svou oběť ujistil o tom, že je v naprostém bezpečí, a den nebo dva nato ji dal zatknout. Takový člověk byl zasažen mnohem hůře, protože se cítil zcela bezpečně. Kromě toho měl Stalin sadistické potěšení z toho, že ve chvíli, kdy dotyčného ujišťoval o své přízni, přesně věděl, co ho čeká. Můžeme si představit pocit větší převahy a nadvlády nad jinými lidmi?*“⁸⁶

Je důležité zmínit podmínky, za nichž je sadismus vyvoláván. V moderní společnosti se vyskytuje vykořisťovatelský charakter, pro který je typická tendence omezování nezávislosti druhých nebo kritického myšlení. Vše je způsobeno především faktem, že lidé se stávají stále více pohodlnými. Může za to kultura, protože jedincům nenabízí žádné aktivizující podněty, a tím je v jejich pasivitě a lenosti podporuje. V člověku tak vzniká živná půda pro vývoj sadistických sklonů prostřednictvím pocitu bezmoci, strachu a utrpení.⁸⁷

⁸⁵ FROMM, E. *Anatomie lidské destruktivity*. Praha : NLN, 1997, s. 283-284.

⁸⁶ Tamtéž, s. 284-285.

⁸⁷ Tamtéž, s. 295-296.

8 SVOBODA

Pojem svoboda je pro Ericha Fromma klíčový. Z jeho interpretace pojmu svoboda je zřejmé, že se jí začal zabývat paralelně s nástupem nacismu v Německu a fašismu v Itálii. Fromm zastává názor, že člověk je schopen překročit rámec své determinovanosti a bere svobodu jako základní charakteristiku lidské přirozenosti. „*Cílem vývoje člověka je svoboda a nezávislost.*“⁸⁸ Lidské svobody je dle Fromma možné dosáhnou pouze za předpokladu, že se člověk dostane na úroveň úplné vnitřní aktivity a produktivity.⁸⁹

Člověk pro svůj život nutně vyžaduje potřeby fyziologického rázu (např. jíst, pít, spát), ale také potřeby psychologické. Těmi se rozumí potřeba být s někým ve vztahu, zbavit se osamělosti. Důsledek absencí těchto potřeb je stejný jako důsledek absencí potřeb fyziologických. V prvním případě může nastat mentální rozklad jedince, v případě druhém smrt. Fromm zavádí pojem *mravní osamělost*, jež chápe jako nedostatek vztahu k hodnotám, symbolům či vzorům. Dochází k ní v případě, že člověk mezi lidmi žije, a přesto se cítí naprosto izolován. Faktem je, že člověk se musí snažit s druhým nějakým způsobem spolupracovat, aby mohl přežít. Nelze žít bez součinnosti s druhými.⁹⁰

Svoboda je Frommem rozdělena na dva protipóly. Prvním je svoboda „od“ (negativní), druhým je svoboda „k“ (pozitivní). Lidé se v průběhu dějin chtěli prostřednictvím válek či povstání osvobodit od tehdejší společenské, ekonomické či náboženské situace, avšak nesnažili se nadále směřovat k rozvoji svobodné lidské individuality. Čím více se člověk snažil o svobodu nezávislou na systémech, tím více se stával izolován, a rostla nejistota a pochybnost o jeho existenci.⁹¹

⁸⁸ FROMM, E. *Budete jako bohové*. Praha : NLN, 1993, s. 59.

⁸⁹ Tamtéž, s. 60.

⁹⁰ FROMM, E. *Strach ze svobody*. Praha : Naše vojsko, 1993, s. 20-21.

⁹¹ Tamtéž, s. 27-29.

Nesvoboda je vyhledávána, a to i za předpokladu, že není součástí přirozenosti člověka, ale jakousi cestou před odpovědností. Pro člověka je jednodušší podřídit se, jelikož tím získává životní řád. Svoboda je velice komplikovaný stav, a proto člověk pociťuje neustálou tendenci utíkat. Fromm popisuje tři formy úniku před svobodou, které nazývá *mechanismy úniku*. Jsou jimi autoritářství, destruktivita a konformita

8.1 Autoritářství

Jedinci jde především o to, aby svobodě unikl prostřednictvím spolčením se s druhými či splynutím se světem, protože tak by mohl získat sílu, kterou v sobě nemá, jež jeho vlastnímu JÁ chybí. Jedinec cítí, že jeho vlastní JÁ je slabé a omezené. Především se mu snaží uniknout, protože jen tak se zbaví onoho břemene svobody. Možnosti jsou následující: člověk se podřídí druhým (stane se povolným a pasivním) nebo se snaží druhé ovládat. Výraznými protipóly tohoto úniku jsou masochismus a sadismus.⁹² Autoritářství se ale projevuje nejen v již zmíněných tendencích. „Podle Fromma je nacismus autoritárně sadistický únik před svobodou, s rozdíly podle toho, zda jde o Hitlera a vedoucí nacisty nebo o fanatickou masu, složenou především z maloměšťáků.“⁹³

8.2 Destruktivita⁹⁴

V případě destruktivity se člověk snaží být proti společnosti a světu. Pocitu své bezmocnosti se snaží zbavit tak, že se snaží okolní

⁹² FROMM, E. *Strach ze svobody*. Praha : Naše vojsko, 1993, s. 79-80.

⁹³ TARDY, V. *Psychologie XX. století, III. Dynamická psychologie*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1972, s. 118.

⁹⁴ Lidskou destruktivitou jsem se podrobněji zabývala v předchozí kapitole.

svět zničit. Jen tak dosáhne toho, že nebude světem ohrožen. Pokud je destruktivité bráněno vnějšími okolnostmi, může se obrátit proti jejímu vykonavateli a vyústit tak dokonce i v sebevraždu.⁹⁵

8.3 Konformita

Přizpůsobení se davu je řešení, které vyhledává většina lidské populace v moderní společnosti. Člověk přestane být sám sebou a stane se naopak takovým jako ostatní. V případě, že jedinec vypadá, hovoří či jedná jako ostatní, nemusí se zabývat svobodou ani odpovědností za své chování. Vědomý strach z osamělosti a bezmocnosti pro člověka mizí. Jeho individualita se vytrácí a stává se automatem. *„Předpoklad, že ‘normální’ cestou k překonání osamělosti je stát se automatem, odporuje jedné z nejrozšířenějších myšlenek týkajících se člověka v naší kultuře.“*⁹⁶

⁹⁵ FROMM, E. *Strach ze svobody*. Praha : Naše vojsko, 1993, s. 97-98.

⁹⁶ Tamtéž, s. 101.

9 IDEÁL NOVÉHO ČLOVĚKA A SPOLEČNOSTI

Jak již bylo několikrát řečeno, Fromm chápe strukturu moderní společnosti jako určenou tržní orientací. Člověka ve společnosti chápe jako pouhé zboží. Proto považuje za důležité, aby byl tržní charakter společnosti nahrazen charakterem produktivním, jež se Frommovi jeví jako tvořivý a milující. Změna charakteru je možná za těchto podmínek: lidé jsou si vědomi toho, že trpí; dokážou rozpoznat původ daného špatného stavu společnosti; musí znát způsoby, jak špatný stav překonat; lidé musí akceptovat nové normy života a změnit své stávající návyky.⁹⁷ Prostřednictvím rysů nového člověka a nové společnosti se Fromm snaží nastínit, jak uvedené kroky a podmínky realizovat.

9.1 Nový člověk

Vznik nového člověka je závislý především na společnosti, protože jejím úkolem je pomáhat utvářet jeho nově vzniklý charakter. Na následujících řádcích bych ráda zmínila několik rysů nového člověka viděných očima Fromma. Nemíní jimi jakési návody, jak se zbavit tržního charakteru a směřovat k daným rysům.

Jedinec by měl být ochotný vzdát se všech forem vlastnictví a plně *být*. Měl by být schopen plně věřit ve vlastní JÁ a uznat sám sebe jako aktivní a tvořivou bytost. Dále by měl pociťovat radost z obdarování druhých, v žádném případě z hrabivosti nebo vykořisťování. Důležitým rysem je také žít bez uctívání idolů a iluzí, protože jen tak nebude člověk klamat sám sebe. Jedinec by měl mimo jiné disponovat schopnostmi překonat svůj narcismus a respektovat ostatní. Dosažení dokonalosti ve

⁹⁷ FROMM, E. *Mít nebo být?*. Praha : Naše vojsko, 1992, s. 130.

všech zmíněných vlastnostech by nemělo být vnímáno jen jako forma chtivosti a vlastnění.⁹⁸

Dle Fromma výše zmíněné vlastnosti souvisejí s produktivní orientací směrem k *být*, která zakořenila v lidské přirozenosti. Záleží tudíž na každém člověku zvlášť, do jaké míry a jestli vůbec disponuje schopností je v sobě probudit.

9.2 Nová společnost

Nová společnost by samozřejmě měla být tvořena novými lidmi. Formování nové společnosti je podmíněno vznikem nové vědy o člověku, jež je znesnadněna mnohými potížemi, kterých je nutno se zbavit. Fromm uvádí zejména odstranění centralizace či fakt, že by se společnost měla vzdát neomezeného růstu a nahradit jej výběrovým růstem pro omezení rizika ekonomické katastrofy. Společnost by neměla motivovat člověka pro jeho pracovní zázemí materiálním ziskem, nýbrž psychickým uspokojením z odvedené práce. Důležité jsou také podmínky a základní jistota, jen tak se člověk bude cítit dobře, radostně a bezpečně.⁹⁹

Erich Fromm nastiňuje několik principů nové společnosti. Výroba by měla být zaměřena na „zdravou spotřebu“. V protikladu s tím autor zastává myšlenku, že *„musíme skoncovat s dnešní situací, kde zdravá ekonomika je možná jen za cenu nemocných lidí.“*¹⁰⁰

Úkolem nové společnosti by tedy mělo být zkonstruovat zdravé hospodářství pro lidi. Tento úkol ovšem vyžaduje dlouhý výchovný proces, který není možné dokončit během krátké doby. V souvislosti s tím by se lidé museli snažit přeorientovat na zdravý životní styl a odpustit si své

⁹⁸ FROMM, E. *Mít nebo být?*. Praha : Naše vojsko, 1992, s. 131-132.

⁹⁹ Tamtéž, s. 134-135.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 136.

nežádoucí návyky. Nermalou roli v tomto procesu hraje především vláda, která by měla lidem nabízet atraktivnější typ spotřeby a stanovovat její normy. Hlavní problém průmyslu tkví v tom, že vyrábí předměty, jež znamenají menší náklady pro výrobu, ale větší riziko pro zdraví lidí.¹⁰¹

Fromm zdůrazňuje, že k tomu, aby byla nová společnost založená na principu *býtí*, je nutná účast všech lidí projevujících svou ekonomickou funkci jakožto občané. Z vlastnického způsobu existence se lze vymanit jen za předpokladu, že se lidem podaří hrát aktivní úlohy v průmyslových a politických organizacích. To znamená, že rozšíří svou aktivní politickou působnost, která přirozeně povede k decentralizaci průmyslu a politiky. Společnost by se tak nestala „obřím strojem“ a lidé by nebyli pouhými ovceci ztrácející své myšlení a pociťující bezmocnost. Decentralizace průmyslu by tak umožnila malým úsekům se realizovat. Aktivní účast lidí by také povedla k nahrazení byrokratického managementu humanistickým.¹⁰²

Nutností je také zakázat všechny metody vymývání mozků, které páchají průmyslové a politické reklamy. Fromm je považuje za nebezpečné, protože nás svádějí ke koupi zboží, které vlastně ani nepotřebujeme. Stejným způsobem se chovají i politické propagandy, jenž upevňují přesvědčení svých přívrženců. Konají tak na základě hypnotických metod majících neblahý vliv na mentální zdraví člověka a jeho kritické myšlení.¹⁰³

Ve společnosti by měly být překonány hluboké rozdíly mezi bohatými a chudými. Silné průmyslové národy by měli projevit soucit s národy chudými a pomáhat jim, ovšem ne za účelem vidiny nějakého zisku. Jde mimo jiné o to, aby lidé pochopili princip solidarity a zároveň se

¹⁰¹ FROMM, E. *Mít nebo být?*. Praha : Naše vojsko, 1992, s. 136.

¹⁰² Tamtéž, s. 142.

¹⁰³ Tamtéž, s. 144-145.

zamysleli nad skutečností, že svým potomkům budou zemi v nějakém stavu předávat.¹⁰⁴

Mezi další kroky nutné pro rozvoj nové společnosti patří zavedení minimální ročního příjmu, který by pomohl lidem trpícím hladem a sužovaným chudobou. Rovněž Fromm považuje za základní předpoklad humanizace společnosti osvobození žen od patriarchální nadvlády mužů a vytvoření *Nejvyšší kulturní rady*, jež by měla za úkol radit vládě, politikům i běžným občanům ohledně problémů týkajících se vědění. Měl by být zajištěn systém pro rozšiřování objektivních informací, který by byl účinný zejména proti zatajování a falšování informací.¹⁰⁵

Fromm si pokládá otázku, zda existuje jakási teoretická naděje na vznik nové společnosti. Některé faktory, jež autor uvádí, naději na novou společnost zvyšují. Lidé si především uvědomují, že změna společnosti je žádoucí a upozorňují na nutný vznik nové etiky, změnu postoje k přírodě, lidskou solidaritu a spolupráci. Jako důležitý faktor vnímá i to, že čím dál více lidí na sobě pociťuje *nemoc století* – depresi. Je způsobena pocitem bezmocnosti a nesmyslností života. Je tudíž důležité odklonit se od vlastnického způsobu života a přiklonit se k produktivním postojům založeným na plném bytí.

¹⁰⁴ FROMM, E. *Mít nebo být?*. Praha : Naše vojsko, 1992, s. 146-147.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 147-150.

10 ZÁVĚR

Závěrem bych chtěla zmínit vybrané myšlenky Ericha Fromma a posoudit, zda by v dnešním světě byly způsobilé obstát.

Domnívám se, že některé Frommovy koncepce pojetí člověka lze vyzdvihnout pro jejich aktuálnost a aplikovatelnost v rámci postmoderního společenského zřízení, kterým si generace dnešních lidí procházejí. Mám především na mysli jeho rozdělení charakteru člověka. I v dnešní moderní společnosti můžeme najít jedince, jejichž charakter je například tržního typu, tudíž neproduktivně orientován. Z mého subjektivního pohledu mi připadá dnešní člověk, potažmo valná většina západní civilizace, silně ovlivněny médii propagujícími „správné“ vzory či ideály pojmu člověka. Tato mediální „masáž“ způsobuje změnu vzorce chování jedince, jenž se snaží napodobovat jiné a stát se někým, kým není. Jeho nové vlastnosti se tak jeví více atraktivní a zároveň více prodejné.

Souhlasím s Frommem, který tvrdí, že bychom měli pociťovat radost z obdarovávání druhých. Co se týče společnosti, zkonstruování zdravého hospodářství je myšlenkou dobrou a zároveň žádoucí. Ztotožňuji se s tím, že není správné, že se průmysl stále více soustřeďuje na výrobky, na jejichž výrobu vynaloží nižší náklady. Naše zdraví je tak ohroženo. Každá mince má dvě strany, to znamená, že kdyby lidé výrobky ohrožující jejich zdraví nekupovali, pozvolna by jejich výroba po ustala.

Musím ovšem podotknout, že v současné české situaci postrádá snaha o přechod z principu *mít* na *být* aktuálnost. Jako argument na podporu mého tvrzení si dovoluji namítnout veskrze absurdní skutečnost, že naprostá většina naší společnosti je v zásadě založená na principu bytí, jelikož naše starosti ohledně *mít* ochotně převzala hrstka „vyvolených“, která v sobě koncentruje veškerou faktickou moc a zavržením hodným jednáním hraničícím v některých případech až s korupcí, důsledně popírá Frommovu vidinu nové společnosti.

Přesto se však Erichu Frommovi nedá upřít přínosný vztah k člověku. Prostřednictvím svých úvah se mu snaží nabídnout pomocnou ruku k pozitivní změně charakteru, učení se umění lásky, poznání sebe sama, svých sil či dosáhnutí svobody.

11 POUŽITÁ LITERATURA¹⁰⁶

AFANASJEV, V.S. a kol. *Filozofický slovník*. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Svoboda, 1976. 555 s.

DRAPELA, V.J. *Přehled teorií osobnosti*. 2. opr. vyd. Praha : Portál, 1998. 175 s. ISBN 80-7178-251-3.

FROMM, E. *Anatomie lidské destruktivity*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1997. 520 s. ISBN 80-7106-232-4.

FROMM, E. *Budete jako bohové : Radikální interpretace Starého zákona a jeho tradice*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1993. 181 s. ISBN 80-7106-075-5.

FROMM, E. *Cesty z nemocné společnosti : sociálně psychologická studie*. 1.vyd. Praha : Earth Save, 2009. 342 s. ISBN 978-80-86916-10-1.

FROMM, E. *Člověk a psychoanalýza*. 2. dopl. vyd. Praha : Aurora, 1997. 200 s. ISBN 80-85974-18-5.

FROMM, E. *Lidské srdce*. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Josefa Šimona, 1996. 177 s. ISBN 80-85637-28-6.

FROMM, E. *Mít nebo být?*. 1. vyd. Praha : Naše vojsko, 1992. 176 s. ISBN 80-206-0181-3.

FROMM, E. *Obraz člověka u Marxe*. 1. vyd. Brno : L. Marek, 2004. 150 s. ISBN 80-86263-53-3.

FROMM, E. *Strach ze svobody*. 1. vyd. Praha : Naše vojsko, 1993. 160 s. ISBN 80-206-0290-9.

FROMM, E. *Umění milovat*. Praha : Nakladatelství Josefa Šimona, 1997. 125 s. ISBN 80-85637-26-X.

¹⁰⁶ Pokud jsem u knihy neuvedla ISBN, nebylo k nalezení ani v příslušné knize.

FUNK, R. *Erich Fromm*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1994. 139 s. ISBN 80-7106-086-0.

TARDY, V. *Psychologie XX. století, III. Dynamická psychologie*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1972. 128 s.

12 SUMMARY

Bachelor thesis interprets Erich Fromm's view of man. A human being is determined by his nature. He has obtained and also inherited attributes. Everybody has his own character which is continuously formed by society which a human being lives in. Love is very important for a human. But it is hard to learn it, as we can see in present-day society and also in Fromm's society at that time. This thesis also deals with Fromm's differentiation of two modes of human being – mode to have, mode to be. Next chapter deals with destructiveness, as the opposite of love. Human is a creature who likes killing and enjoys his aggression. The freedom is also the main conception of Fromm's thoughts. It causes a man's powerlessness and fear. When a human being doesn't have freedom then he feels relief and inner order. The last chapter deals with the suggestion of new society and new man by Erich Fromm. All is based on the mode to be which means a productive life.

13 PŘÍLOHY

Příloha č. 1

Orientace charakteru

	v asimilačním procesu	v zespolečenšřovacím procesu
neproduktivní orientace	receptivní charakter vykořisřující charakter hromadící charakter tržní charakter nekrofilní charakter	symbiotický vztah - masochismus (autoritativní charakter) - sadismus vztah s odstupem a stažení se do sebe - lhostejnost - narcismus - nekrofilie
produktivní orientace	produktivní činnost	milující vztah láska, rozum

Zdroj: FUNK, R. *Erich Fromm*. Praha : NLN, 1994, s. 83.

Příloha č. 2

Pozitivní a negativní aspekty orientací

Receptivní orientace (přijímání)

Pozitivní aspekt:

přijímající
reagující

oddaný
skromný
okouzlující
schopný přizpůsobovat se
společensky přizpůsobený
idealistický
senzitivní
zdvořilý
optimistický
důvěřivý
něžný

Negativní aspekt:

pasivní, bez iniciativy
bez vlastního mínění
bezcharakterní
podřízený
bez hrdosti
parazitní
bezzásadový
servilní, bez sebedůvěry
nerealistický
zbabělý
bezpečný
myšlení určováno přáními
lehkomyšlný
sentimentální

Vykořisťovatelská orientace (brání)

Pozitivní aspekt

aktivní
schopný iniciativy
schopný uplatňovat nároky
hrdý
impulsivní
sebejistý
získávající lidi

Negativní aspekt:

vykořisťující
agresivní
egocentrický
povýšený
unáhlený
arogantní
svůdný

Křečkovská orientace (uchování)

Pozitivní aspekt:

praktický
hospodárný
uvážlivý
rezervovaný
trpělivý
opatrný
stálý, vytrvalý
vyrovnaný

Negativní aspekt:

bez fantazie
lakotný
nedůvěřivý
chladný
letargický
bojácný
tvrdošijný
lenivý

rozvážný v nesnázích
pořádný
metodický
věrný

nečinný
pedantický
posedlý
majetnický

Tržní orientace (směňování)

Pozitivní aspekt:

cílevědomý
změny schopný
mladistvý
hledící do budoucnosti

otevřeně upřímný

společenský
experimentující
nedogmatický
výkonný
zvídavý
inteligentní
schopný přizpůsobovat se
tolerantní
chytrý
velkorysý

Negativní aspekt:

oportunistický
důsledný
dětinský
bez budoucnosti a bez
minulosti
bezzásadový, bez smyslu
pro hodnoty
neschopný být sám
bez cíle
relativistický
přehnaně aktivní
beztaktní
intelektuálský
nerozlišující
indiferentní
hloupý
rozhazovačný

Zdroj: FROMM, E. *Člověk a psychoanalýza*. Praha : Aurora, 1997, s. 93-95.